

3. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва та ін.] – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 591 с.
4. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К. : ТОВ «МФА», 1997. – 303 с.
5. Пещак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / М. М. Пещак. – К. : Українознавство, 1994. – 272 с.
6. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівська. – К. : Наукова думка, 1993. – 192 с.

Irina Levchuk

The microtheme «the author of the book» in structural and semantic organization of philological reviews of the XIX-XXI centuries

The article considers peculiarities of structural-semantic organization of the review's obligatory microtheme «the author of the book». Basic attention is given to the speciality of the model-constructing microtheme.

Key words: linguistic and literary reviews, structural and semantic organization of the text, evaluative information.

Надія Шимків

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ
ЕПІТЕТІВ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ПРЕДСТАВНИКІВ
«ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ»**

Статтю присвячено прикметникові як основному категоріальному засобові вираження епітетів. У ній розглядаються семантичні та експресивно-стилістичні особливості якісних і відносних ад'єктивів, простежуються основні чинники, які забезпечують їхнє функціонування як художніх означень.

Ключові слова: епітет, якісний прикметник, відносний прикметник, художнє означення.

Епітети, як образні засоби мови, посідають особливе місце в системі тропів. Значною мірою саме в семантиці й структурі епітетних конструкцій зосереджене індивідуальне художньо-словесне моделювання світу, за яким ідентифікують стильові напрями, течії, періоди літературного процесу. В історії різноаспектного дослідження художніх означень, яка сягає ще античної поезики, простежують різні підходи, методи та завдання. Всебічне вивчення функціонального навантаження епітетів передбачає чітку класифікацію їх виразників не тільки за семантичним, а й за структурно-морфологічним принципом.

Розкриваючи особливості формування і вираження епітетів, мовознавці насамперед привертають увагу до двох основних лексико-граматичних категорій: прикметника з синтаксичною функцією присубстантивного означення і якісно-означального прислівника, що, виконуючи роль обставини способу дії, виступає придієслівним означенням. Крім того, до виразників епітетів належать дієприкметники, іменники-прикладки, форми орудного відмінка іменника, предикативні величини, інакше кажучи, такі граматичні форми й конструкції, яким властиве образно-означальне функціональне наповнення. Якщо йдеться про епітети як художні образні означення, що називають характерну властивість предметів, явищ, то звичайно в цьому випадку найчастіше провідним виражальним засобом виступають ад'єктиви з притаманними їм семантикою та експресивно-стилістичними рисами. А. Грищенко зазначає: «Функціонально-семантичну основу прикметника становить його здатність виражати ознаку, виступати атрибутом у внутрішньограматичній системі речення [2, с. 14]. Ад'єктиви, конкретизуючи певні іменники, тобто виявляючи багатогранну сукупність атрибутивних ознак позначуваних предметів, суттєво впливають на формування словесного художнього образу. «Те, що прикметник є основним категоріальним засобом вираження епітетів, – зауважує О. Сидоренко, – зумовлено двома чинниками: а) його семантикою статичної ознаки (якостей, властивостей, відношень); б) зв'язками з іменником, предметність якого він конкретизує через свою ознакову (атрибутивну) семантику» [4, с. 350].

Характерними рисами змістової структури прикметників є поєднання в ній власне ознакового та граматичного емотивно-оцінного, значеннєвих пластів. Ад'єктиви відзначаються не тільки високим ступенем семантичної ємності, але й широким діапазоном валентності, яка виявляється у їхній

сполучуваності з різноманітними семантичними групами іменників у складі епітетних конструкцій, що активно вживаються в багатьох мовних стилях. Однак особливо активно епітетні сполуки функціонують у поетичній мові, семантично гнучкий потенціал якої максимально зорієнтований на вербалізацію художніх образів

Мета нашої статті полягає в тому, щоб простежити семантико-функціональні особливості прикметників, уживаних в ролі епітетів, у текстах українських поетів «Празької школи».

Неоромантики, символісти, неокласики настільки активно користувались художніми означеннями, що стильовий період у розвитку української літератури початку ХХ століття називають «епітет ним» [4, с. 339]. Аналіз поетичних текстів представників «Празької школи» теж засвідчує високочастотне використання цих тропів, виражених передовсім якісними прикметниками. Це пояснюється їх семантичною розгалуженістю, здатністю градаційно реалізовувати якісні й кількісні параметри ознаки, значними можливостями метафоричного переосмислення. Такі ад'єктиви сполучаються з іменниками, які вербалізують різні концепти, зокрема й ті, що втілюються в образи, особливо значущі для досліджуваної творчості, наприклад *земля*. В аналізованих поетичних творах відповідна лексема вжита насамперед зі значеннями: 1) «край, країна, держава» та 2) «верхній шар земної кори, ґрунт, який обробляється», з якими узгоджується семантика прикметникових епітетів. Так, ад'єктиви *єдина, страждальна, німа, чужа, ворожа (земля)* не лише позначають відповідну ознаку, але й конотують емотивні компоненти (любов, співчуття, ненависть тощо), що виявляють ставлення ліричного героя до зображуваного: «*І враз запахне солодко крушина, От як тоді, під весен каламуть, І як тоді, коли свою єдину Ти землю покидав на глум чужим*» (О. Лятуринська); «*Так вийшовши з глухого степу, З зітхань **страждальної землі**, Вирізблюю німий життєпис На дикім камені століть*», «*І жодного сенсу, і жодної міри, На тричі покараній, **клятій землі***» (Є. Маланюк). Наведені поетичні уривки демонструють епітетні конструкції, в яких прикметники актуалізують перше зі згаданих значень іменника «земля».

Натомість друге з них реалізовано в сполуках, які містять прикметники з іншою семантикою. Такі ад'єктиви позначають різноманітні властивості земної поверхні, ґрунту, як-от: *благодатна, чорна, волога, зимна, тепла, димуча, напнята*: «*Земля **благодатна і чорна** До решти знесила ноги*» (О. Ольжич); «*Не все ти, **земле чорна** віддала З плодючого, розораного лона*», «*Лиш де-де хтось в одчаю крикне різко і в судорогах **землю рве вологу***» (А. Гарасевич); «*А тепер наші душі і топчуть, і раять Ваші кроки останні по **зимній землі***» (О. Теліга); «*Ще вабить в синь співуча далеч зітханням **теплої землі***», «*Та ялини й смереки про вічнозелене шумлять, І наїжилась ними **димуча, напнята земля***» (Є. Маланюк).

Трапляється своєрідне нанизування семантично близьких епітетів, що посилює експресивність поетичних висловів. Це простежуємо в обох аналізованих випадках: «*Земля! Земля! **Плодюча, повногруда!** Як та, невірна, де родила мати!*» (О. Ольжич); «*Ще не раз бурем'ям повіє **Ненаситна спрагла земля***» (А. Гарасевич). Або ж: «*І тут лякає черепом руїна, **чужа земля, ворожа і німа***» (О. Лятуринська). Варто зауважити, що в останньому прикладі емотивну конотованість означень *чужа, ворожа* розгортає метафоричний епітет *німа (земля)*. Подекуди спостерігаємо поєднання семантично віддалених характеристик (*земля **хвиляста та лагідна***), друга з яких забезпечує створення позитивного настроєвого фону: «*Внизу – **хвиляста, лагідна земля**, Вгорі блакить – **блаженна і широка***» (Є. Маланюк).

Якісні прикметники, що функціонують як епітети, здебільшого є полісемантичними. Причому розвиток вторинних значень у змістовій структурі базується не тільки на реальних, але й на потенційних семах, зумовлених асоціативним зближенням предметів за будь-якою прикметою. Тому ознаки, що їх виражають якісні прикметники, не є властивістю, притаманною одному чи навіть декільком однорідним предметам. Отже, порівняно з відносними, якісні прикметники мають високий ступінь сполучуваності з широким колом іменників.

Дослідження поетичної мови А. Гарасевича, Ю. Дарагана, О. Лятуринської, О. Теліги, Олега Ольжича та ін. засвідчило, що найвищу сполучувальну валентність у їхніх творах виявляють якісні прикметники *чорний, синій, мертвий, холодний, сліпий, дикий, блакитний, ясний, темний, прозорий, солодкий, сонний, білий, гострий, жорстокий, сивий*. Так, епітет *чорний* зафіксований у складі 115 різних сполук, *синій* – 70, *мертвий* – 55, *холодний* – 45, *сліпий* – 40, *дикий* – 35, *блакитний* – 30 тощо. Указані художні означення у поетичній мові «пражан» переважно поєднані з такими словами: *весна, вітер, день, небо, степ, поле, гори, ліс, путь, тінь, ніч, серце, кров, душа, дух, рай, спокій, пісня, слово, гріх, сон, тиша, крик, час та ін.*

Прагматичний аспект ознаковості прикметників виявляється у їх оцінювальних можливостях. Оцінна семантика властива передусім якісним ад'єктивам, які підлягають ступенюванню, що є наслідком порівняння кількох референтів за ознаками, характерними для істот, предметів та явищ.

Епітети, виражені формою найвищого ступеня порівняння прикметників, набувають експресивності, яку спостерігаємо у рядках О. Теліги, Ю. Липи, Ю. Клена та інших поетів «Празької школи»: *«Хоч людей довкола так багато, Та ніхто з них кроку не зупинить, Якщо кинути в рухливий натовп Найгостріше слово – Україна»* (О. Теліга), *«У найзв'язтіших очах Іскриться дух мій бунтівливий»* (Ю. Клен), *«О сповни найясніші мрії: над Києвом дай зріти голуби!»* (О. Лятуринська).

Надзвичайно велика міра якості, надмірна інтенсивність вияву ознаки передається якісними прикметниками за допомогою дериваційних засобів - префіксів **пре-**, **над-**, суфіксів **-енн-**, **-ущ-** тощо. Розглянемо ті префіксальні й суфіксальні форми епітетів, які є найбільш стилістично позначеними: *«Ти мала димний і сосновий смак, Моя п'ятнадцята прекрасна осінь!»*, *«Придушу свій невинний спогад. Буду радість давати й сміх»* (О. Теліга), *«Пливе земля у простір неспокойна, Надранні хмари – просять у танок»* (А. Гарасевич), *«...невблаганне сонце сушить дні мої...»* (Ю. Клен), *«І то крізь дійсність вдерлось невисипуще, Солодке й необорне зло»* (Є. Маланюк).

Якісні прикметники поділяються на два підкласи: емпірійні і раціональні. Емпірійні ад'єктиви виражають ознаки, які виникають у свідомості людини внаслідок одноетапної розумової операції зіставлення тієї якості предмета, яка була сприйнята органами чуття, з поняттям норми якості, характерної для цього класу предметів. Такі прикметники активно функціонують в аналізованих поетичних текстах: *мокрій брук, радісний Бог, рвучкий вихор, рожевий обрій, родючі лани, розлогий степ, рухливі пальці, світлий день, сива мла, синє небо, сліпий жебрак, тихе плесо* тощо. Цей підклас охоплює кілька тематичних груп, основним критерієм розмежування яких виступає те, яким органом чуття сприймають певну ад'єктивну ознаку. У поетичних текстах «Празької школи» найбільш поширеними є прикметники-епітети, що виражають:

а) ознаки предметів, які сприймаються органами зору: *багряний лан, білі вишні, білокрилі чайки, блакитна безодня, бурі простори, зелений гай, похмурий день; бездонне провалля, безкряя далечінь, близьке небо, великі шляхи, висока могила, широка далечінь, глибокі сліди, далекі поля, низьке небо, бурхливі води, бистра річка;*

б) ознаки предметів, що сприймаються органами дотику, слуху, нюху: *пекучий вітер, болючий крик, гостре гілля, легкий вітер, владні обійми; волога земля, суха листва, гаряче сонце, холодна осінь, холодні джерела, зимна вода; голосне слово, дзвінка мова, лункий степ, тихий вітер; свіжий вітер, запашний степ.*

Усі якісні прикметники поділяють на первинні та похідні, що також певним чином впливає на їхнє образне функціонування. Групу непохідних у сучасній українській мові ад'єктивів в поезії «пражан» репрезентують лексеми: *багатий, бистрий, великий, веселий, гіркий, глухий, гордий* тощо. Частина з них належить до постійних епітетів. Як готові образні засоби вони вживаються не лише у фольклорі, але й у художній літературі, зокрема в досліджуваній поезії «пражан»: *«Полоскала бистра річка. Коронкові грона весело вплела волічка синя і червона», «Вже не чекати гостя з Лугу. Дми, вітре, вітре вий! Як цілий світ, велику тугу не понести самій», «Покинеш ти скупе дідівське поле, сьорбнеш гіркої наймитської долі»* (О. Лятуринська) тощо.

Проте основна частина якісних ад'єктивів – це похідні слова, мотивовані іменниками, прикметниками та іншими частинами мови. Сукупна семантика цих деривованих прикметників містить відповідні емотивно-оцінні компоненти, є яких виступають словотворчі засоби, передовсім афікси: *«Ще кличе половецьким свистом Степів жорстока широчінь, Де кров текла вогнем барвистим, Вогнисто брязкали мечі», «За шал жагучої жадоби, За хижу пристрасність обійм, Назустріч йдуть криваві доби, Гримить грозою грізний бій»* (Є. Маланюк), *«Тільки в душу, безборону і порожню, Сум летить непереможним, чорним змієм»* (О. Теліга).

Дослідження зображальних можливостей епітета, його взаємозв'язків із різними елементами поетичної лінгвосистеми розкриває неординарне мислення автора художніх текстів, особливості його творчої манери. Цікавим із цього погляду є аналіз епітетів, виражених відносними прикметниками, які називають ознаки предметів і явищ навколишньої дійсності через зв'язок із іншими предметами і явищами. Відносні прикметники також характеризуються помітною експресивністю, яка здебільшого залежить від експресивного потенціалу їхніх твірних слів, особливо іменників. Тобто ступінь стилістичної виразності похідних відносних прикметників визначає експресивність базового денотата, до якого апелює мовець. Хоча семи «інтенсивність», «ступінь міри виявлення ознаки» не властиві поняттєвому змісту відносних ад'єктивів, проте активне вживання останніх у нетипових для них сполуках зумовлює набуття відносними прикметниками семантичних компонентів якості. Йдеться про так зване оякіснення, яке досить активно відбувається в поетичній мові. Простежується воно і в поезії «пражан», в якій значна кількість художніх означень виражена первісно відносними прикметниками: *бузкова мла, вишневі очі, готична тінь, електрична кров, епічні будні, залізний*

свист, замогильний спів, історичний вітер, казкові сни, крилаті сили, міжпланетний туман, молочна мла, молочне небо, пекельний квіт, шрапнельна весна.

Перехід у якісні залежить від лексико-семантичних і тематичних груп відносних прикметників. Відомо, що найчастіше в якісні переходять ад'єктиви, які позначають ознаки за стосунком до матеріалу. У поезії «пражан» до цієї тематичної групи належать прикметники, що виражають ознаки, об'єднані в такі підгрупи: «метал», «дорогоцінне каміння», «тканини»– *бронзовий, гранітний, діамантовий, залізний, золотий, кам'яний, крицевий, кришталевий, криштальний, мармуровий, металевий, мідний, олив'яний (олов'яний), ржавий, скляний, смарагдовий, срібний, сталевий, оксамитний.*

«Оякісненню» піддаються також відносні прикметники, які позначають особу або її національність. Відповідного асоціативного переосмислення в аналізованих поетичних текстах зазнають ад'єктиви: *азійський, аравійський, батьківський, більшовицький, вояцький, вражий, гайдамацький, дитинний, дитячий, дівоцький, дівочий, дідівський, запорізький, козацький, комісарський, лицарський, людський, наймитський, підсоветський, потьомкінський, прадідівський, прадідний, пролетарський, татарський, хижацький, циганський.* Модифікують своє значення і ті відносні прикметники, які належать до тематичних груп «місце і простір» (*балтійський, батурицький, ганзейський, варязький, заобрійний, звенигородський, кімнатний, надобрійний, небесний, пекельний, північний, половецький, пустельний, скитський, степовий, український, херсонський, чужинний*) та «час» із підгрупами «пори року», «місяць», «доба» (*весняний, вечірній, вечоровий, днедавній, жовтневий, нічний, осінній*). Яскраву образність розвивають відносні прикметники, пов'язані з релігійною тематикою: *біблійний, Божий*, а також відносний прикметник *кривавий (кровавий)*. Досліджений матеріал підтверджує думку В. Виноградова про те, що «якісні і відносні прикметники в сучасній мові не утворюють різко відокремлених самостійних граматичних розрядів. Вони виступають лише розгалуженнями одного загального граматико-семантичного типу» [1, с. 207] Якісні значення – вторинні, вони можуть проявлятися у відношенні між особами, абстрактними поняттями, якість виводиться із відношення до дії тощо [1, с. 183, 185].

Відносні прикметники набувають якісності завдяки метафоризації, яка характеризується певними особливостями. У цьому випадку перестає домінувати конкретна предметна співвідносність, а основним стає абстрагований від неї певний семантичний складник якісної характеристики. Наприклад, у сполученні «залізна сила» («Залізна сила, що не має меж, Дихання Бога в сльози перетопить» (О. Теліга) прикметник залізна частково десемантизований, перестає вказувати на стосунок до відповідного металу і стає виражати якісну ознаку «міцний», яка притаманна не тільки цьому, але й іншим денотатам.

Розвитку якісних значень у відносних прикметників сприяє встановлення подібності між ознаками різних предметів, позначуваними відносними і якісними прикметниками. Під час «оякіснення» відбувається посилення експресивних і стилістичних компонентів у змістовій структурі слова: «Дригнули **хмар криваві вії**, І кожна блискавка – як вузь» (Ю. Клен), «Ще й досі чую грози музик В моїй **могильній самоті**» (Є. М. : 133), «Тече крізь жовті сіни **Олив'яна вода**» (А. Гарасевич). При цьому можуть виникати асоціації за:

кольором: «День дзвонить – **золота голубінь**, День співа – блакитна безодня», «Згадались мимохіть тамті, криваві листопади, Як падали між **ржавих трав** На чорну землю», «Від білих хмар лиш **смарагдова тінь**» (Є. Маланюк), «А зимну ніч, безсилу від тремтінь, Бере в обійми **полум'яний ранок**» (О. Теліга);

за силою звуку, глибиною його переживань: «Залізну пісню Несуть вітри з глибокого провалля В далекий гомін сизого простору На тихі руна вічно срібних плес» (А. Гарасевич), «Щоб мав ти в **залізній свисті** Для крику і для мовчань – Уста рішучі, як вистріл, Тверді, як лезо меча» (О. Теліга), «Ось вплива русалкою вона, Лукаво розкриваючи обличчя, Заляте **срібним сміхом тишини**» (Є. Маланюк);

за відчуттями: «Крізь ці гучні **епічні будні** Трудніш нести ліричний спів», «Ми не зазнали іншої музики І інших слів в вогні **залізних літ**» (Є. Маланюк), «Сліз їдких, **полинних** рукавом не витру» (О. Лятурицька), «Дарма, що **смертний холод** їм в зіниці Уже блакитну вологість улив» (Ю. Клен), «І туга, наче ржа, що їсть залізо. І небо – оливо... **Чужинна самота...**» (А. Гарасевич);

за зовнішнім виглядом: «А незнищенна спадщина віків Під мертвими **скляними небесами** Кудись пливе порожніми морями...» (Ю. Клен), «Над горою вдень **шовкове небо**» (О. Ольжич), «Відвівши віч жагучий гнів, Криві шаблі татарських брів, **Гадючий стан**, в едаб повитий, А з степу – вітер... **теплий вітер**» (Є. Маланюк).

Дослідження поетичної мови представників «Празької школи» виявило, що в їхніх творах активно функціонують епітети, виражені прикметниками. Такі ад'єктиви, розкриваючи різноманітні ознаки, властиві предметам, явищам, є засобом їхньої оцінно-емотивної характеристики.

Особливо значні можливості метафоричного переосмислення мають якісні прикметники. Полісемантичність цих ад'єктивів дозволяє їм сполучатися з широким колом іменників різних тематичних груп. Найвищу валентність виявляють ад'єктиви зорового та внутрішньо-психологічного сприйняття. У таких сполученнях виникає й розкривається не тільки образна семантика прикметникових означень, але й творяться різноманітні концептуальні образи, які є знаковими для аналізованої поезії «пражан».

Нанизування в епітетних конструкціях семантично-близьких прикметників-означень, а також форма найвищого ступеня порівняння цих слів, що передається за допомогою різних дериваційних засобів, сприяє посиленню експресивності поетичних висловів.

Аналізований матеріал засвідчує, що відносні прикметники, функціонуючи як епітети, у поетичній мові «пражан» теж зазнають різноманітної трансформації: збагачується їхня змістова структура, поглиблюються емотивно-оцінні значеннєві пласти, розширюється сполучуваність ад'єктивів із іншими словами. Семантику похідних відносних прикметників зумовлюють значення твірних слів. Характер цієї дериваційної взаємодії впливає на формування нових метафоричних семем у змістовій будові відносних прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – Москва : Учпедгиз, 1947. – 257 с.
2. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1978. – 206 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

Nadiya Shymkiv

The peculiarities in functioning of adjectives-epithets in the poetic language of representatives of «Prague school»

The article considers the adjective as the main categorical means of expressing epithets. Semantic, stylistic and expressive peculiarities of the qualitative and relative adjectives and the main causes of their functioning as fictional attributes are analyzed.

Key words: epithet, qualitative adjective, relative adjective, fictional attribute.

Ілона Романюк

ЕМОЦІЇ У ФОРМУВАННІ ДІАЛОГІЧНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

У статті узагальнено погляди лінгвістів на проблему вибору терміна «емоція» або «емотивність», досліджено відбір відповідних лінгвальних та позамовних засобів у мовленні мовців, які передають їхній емоційний стан у процесі діалогічної взаємодії.

Ключові слова: діалогічне мовлення, емоційність, емотивність, емотивний стан мовця.

На сьогодні спостерігаємо зацікавленість лінгвістів проблемами взаємодії мовців у процесі комунікації. Лінгвістика ставить у центрі дослідження особистість людини. Мовленнєва взаємодія мовців передбачає передачу не лише знань, ідей, дій, а також і почуттів, емоцій. Вагомою особливістю мовленнєвої взаємодії є те, що спілкування несе в собі особистісний характер, тобто суб'єктивний, оскільки кожний мовець сприймає і передає інформацію, почуття, емоції залежно від своєї комунікативної мети. Мова не може функціонувати поза емоціями. Будь-яке висловлювання мовця супроводжується емоцією, «будь-яка мовленнєва дія стимулюється емоцією та відбувається на відповідному емоційному тлі» [2, с. 31]. Отже, емоція є основним складником комунікативного процесу, оскільки впливає на формування діалогічного тексту.